

İBNÜ'L-FAKİH'İN *BULDÂN*'INDA YERYÜZÜ, DENİZLER ve DAĞLAR BAHSİ*

IN THE *BULDAN* OF IBN AL-FAQIH A BET on THE EARTH and THE SEAS

Murat AĞARI**

ÖZ

Strabo'nun *Coğrafya*¹ adlı eserinden itibaren hem bu tarz bilgi veren eserlerin içeriği genişlemiş hem de Coğrafya alanının Tarih alanına vermiş olduğu katkı artmıştır. Gerek Batılı ve gerekse Doğulu Coğrafya kaynakları sadece coğrafi bilgi vermekle kalmayıp dönemi anlamamıza yarayacak geniş çaplı bilgi dağarcığı sunmaktadır. Müslüman Coğrafyacıların eserlerindeki bilgiler de zengin bir içeriğe sahiptir. Bu eserlerde gerek umumi Dünya coğrafyası ve gerekse Müslüman coğrafya hakkında çok çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Seyyahların eserlerinde yer alan bilgiler çoğunlukla kendi gözlemlerine dayalı bilgiler olduklarından dolayı tarihi açıdan kıymetli bilgiler içermektedirler.

Türkiye'de Müslüman coğrafyacılar üzerine yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu artışta, alanda yapılan çevirilerin sayısının artmasının payı büyüktür. Zira hem çeviri sayısında hem de alan üzerine yapılan çalışmalarda bir artış söz konusudur. Dolayısıyla Coğrafya eserlerinin tarih, edebiyat ve arkeoloji gibi yan alanlara olan katkısı da giderek artmaktadır.

Bu eserlerden biri olan İbnü'l-Fakih'in *Kitâbü'l-Buldân*'ı, Türk akademisyası tarafından yeterince tanınmamaktadır. Bunun en önemli sebebi henüz Türkçe'ye

* Bu makale 15.09.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 17.09.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 26.09.2023 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Murat Ağarı, İbnü'l-Fakih'in Buldân'ında Yeryüzü, Denizler ve Dağlar Bahsi, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 3-2 (2023), Karabük 2023, s.17-32.
ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI: 10.7596/abbad.31122023.002

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü, muratagari@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000000317204598

¹ Strabo (MÖ 63-MS 21) ilkçağ'ın en önemli coğrafyacıları arasında sayılır. Ondan günümüze kalan eseri Coğrafya 17 ciltten oluşan dev bir başyapıttır. Strabo'nun coğrafyası, coğrafyadan daha fazlasıdır. Bu kitap Hıristiyanlık döneminin başlangıcındaki yerleşik dünyanın çeşitli ülkeleri ile ilgili bilgiler içeren bir Ansiklopedidir. Bkz: Nazan Karakaş Özür, "Strabo'nun Coğrafyası", *Coğrafya Dergisi*, S: 30, İstanbul, 2015, ss: 79-80.

kazandırılmamış olmasıdır. İbnü'l-Fakîh Irak Coğrafya ekolüne mensup olarak değerlendirdiğimiz bir müelliftir.² Irak Coğrafya ekolüne mensup müellifler Dünya'yı bir bütün olarak değerlendirmişler ve yerleşik/meskûn dünyayı anlatmışlardır. Bu bağlamda İbnü'l-Fakîh eserinde 27 başlığa yer vermiştir. Ağırlığını Arap Yarımadası, İran, Irak, Bilâdü's-Şam ve el-Cezîre'nin oluşturduğu bu yerleşik/meskûn dünya Magrib'den Çin'e kadar uzanmaktadır. Çalışmamızda, İbnü'l-Fakîh'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, *Kitâbü'l-Buldân*'ın Giriş bölümünde yer alan iki *Mukaddime* ile *Yeryüzünün Yarattığı*'nın anlatıldığı bölümlerin çevirisini verecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Fakîh, Kitâbü'l-Buldân, Irak Coğrafya Ekolu, Yeryüzü.

ABSTRACT

Since Strabo's work titled Geography, the content of such informative works has expanded and the contribution of the field of Geography to the field of History has increased. Both Western and Eastern Geographical sources not only provide geographical information but also provide a wide range of information that will help us understand the period. The information in the works of Muslim Geographers also has a rich content. In these works, it is possible to find a wide variety of information about both general world geography and Muslim geography. The information contained in the works of travelers is mostly based on their own observations and therefore has historical value.

The number of studies on Muslim geographers in Turkey is increasing. The increase in the number of translations made in the field has a large share in this increase. Because there is an increase in both the number of translations and studies on the field. Therefore, the contribution of geography works to sub-fields such as history, literature and archaeology is gradually increasing.

One of these works, İbnü'l-Fakîh's Kitâbü'l-Buldân, is not well known by the Turkish academia. The most important reason for this is that it has not been translated into Turkish yet. İbnü'l-Fakîh is an author who we consider to be a member of the İraqi Geography school. Authors belonging to the İraqi School of Geography evaluated the Earth as a whole and described the inhabited world. In this context, İbnü'l-Fakîh included 27 titles in his work. This settled world, consisting mainly of the Arabian Peninsula, Iran, Iraq, Bilad al-Sham and al-Jazeera, extends from the Maghreb to China. In our study, after giving information about the life and works of İbnü'l-Fakîh, the translation of the two Prefaces in the Introduction section of Kitâbü'l-Buldân and the sections describing the Creation of the Earth will be given.

Keywords: Ibn al Faqih, Kitab al Buldan, Iraq School of Geography, The Earth.

² Murat Ağarı, "İrak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubi ve İstahri", *AÜ Türikiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 34 (2007), ss: 169-70.

I. İBNÜ'L-FAKÎH, HAYATI ve ESERLERİ

İbnü'l-Fakîh, 9. asrın sonlarına doğru yaşayan coğrafya müelliflerinden birisidir. Tam adı Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Fakîh el-Hemedânî'dir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Hemedan'da doğmuştur. Bilindiği kadarıyla edip olarak tanınmaktadır. Samanilerin veziri Ceyhânî'den yararlandığına göre 10. asrın ilk çeyreğinde yaşadığı ve Halife Mu'tezid'in vefatından sonra (289/902) öldüğü kabul edilmektedir. Şiraveyh b. Şehrdar el-Hemedânî (ö. 1115), İbnü'l-Fakîh'in babası Muhammed b. İshak'ın muhaddis olduğunu, İbrahim b. Hamid el-Basrî'den rivayet ettiğini aynı zamanda Ebu Ubeyd el-Ahbarî adında bir oğlu olduğunu, İbnü'l-Fakîh'in de Ebu Abdullah Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Ahbarî adında bir oğlu olduğunu ve ona da babası gibi İbnü'l-Fakîh dendiğini belirtmiştir. Yukarıdaki bilgileri dışında kesin bir malumat yoktur. *Kitâbü'l-Buldân* dışında *Kitabu Zikru's-Şuara el-Muhaddisîn ve'l-Belağa minhum ve'l-Müfhamîn* adında bir başka eserin de olduğu bilinmektedir. Ancak bu eser kayıp olup hala bulunamamıştır.³

Kitâbü'l-Buldân, İbnü'l-Fakîh'in coğrafyaya dair olan kıymetli eseridir. Eserin günümüzde iki farklı nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki Ali b. el-Hasan eş-Şeyzari tarafından yapılan muhtasarıdır. Bu eserin bir yazma nüshası Atıf Efendi kütüphanesinde bulunmaktadır. M. J. de Goeje bu muhtasar nüshayı 1885'te ACES'nin beşinci kitabı olarak yayınlamıştır. Eserin İbnü'l-Fakîh tarafından yazılmış olan mufassal şekli Z. Velidi Togan tarafından Meşhed'de Ravza Kütüphanesinde bulunmuştur.⁴ Meşhed nüshası Ebu Dülef ile İbn Fadlan'ın seyahatnamelerini de içeren ve daha 10. asırda isimleri bilinmeyen iki birader tarafından tertip edilmiş bir mecmuaya dahil olarak bulunmaktadır. İbnü'l-Fakîh'in eserinin orijinalinin bin yaprak olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Eserin yazım tarihi konusunda ihtilaflar mevcuttur. Kitap içerisindeki birtakım atıflardan hareketle, 289-90/902-903 tarihleri arasında yazıldığı sonucuna varılmaktadır. İbn Hurdazbih ve Ceyhânî gibi mühim coğrafyacıların eserlerinden önemli bölümleri aktarması ve bunun dışında pek çok kaynaktan alıntılar yapması sebebiyle, *Kitâbü'l-Buldân* birinci sınıf kaynaklar arasında zikredilmektedir. İbn Rüsteh'in eserinde görülen edebî yön İbnü'l-Fakîh'in Buldân'ında mevcut değildir. Bunun sebebi tümüyle coğrafi içerikli olmasıdır.⁵

³ Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: (Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri), İstanbul: Kitabevi yay., 2002, ss: 291-302.

⁴ Zeki Velidi Togan bu nüsha ile ilgili bilgileri, Journal Asiatic (JA), (1924), 204/149-150 ve Bulletin de l'Academic des Sciences de Russie, (1924), ss. 234-246'da yayınlamıştır. Yine bu nüsha ve diğer bu konu ile ilgili olarak aynı yazarın Türkçe yayınlanan şu makalelerine müracaat edilebilir: "İbu'l-Fakîh'in Türklere Ait haberleri", Belleten (TTK), (Ocak, 1948), XII/45/11-16 ve "İbu'l-Fakîh'in Yeni Nüshası", Türk Yurdu, (Ankara, 1341), XIII/297-304.

⁵ Ağarı, İslam Coğrafyacılığı, ss: 292-293.

II. İBNÜ'L-FAKÎH'İN *BULDÂN*'INDA YERYÜZÜ ve DENİZLER

1. BİRİNCİ MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahim,

Hamd alemlerin Rabbine mahsustur. Salât-ü ve Selam Hz. Muhammed (sav) ve temiz ehlinin tümüne olsun.

Bu (kitap) Irak, Basra ve Dâr'ın fethini, kuruluş tarihi ve oradaki şaşırtıcı (من العجائب) şeyler üzerine sözleri (içerir.) Übülle üzerine sözleri, bataklıklar (البطائح) üzerine sözleri, Vâsıt üzerine sözleri, Nebat üzerine sözleri ve Hûz üzerine sözleri içerir. (Ayrıca) Bağdat ve Dicle'nin idarî merkezlerinin (كوردجلة) haberleri üzerine sözleri, Samarra üzerine sözleri, dünyanın haracı ile şehir şehir (من بلد إلى بلد) Sultan'ın evine götürülenler üzerine sözleri, Ahvaz, Fars ve şehirleri üzerine sözleri, Karmîsîn ve Şebriûz üzerine sözleri, Hemedan ve şaşırtıcı (yönleri) üzerine sözleri, Nihavend, İsfahan, Kum ve şaşırtıcı (yönleri) üzerine sözleri, Rey, Dünbâvend ve Beyürâsîf'in haberleri üzerine sözleri, Kazvin, Ebher, Zencan ve Taberistan üzerine sözleri içerir. (Ayrıca) Horasan, şehirleri ve haberleri üzerine sözleri, Türkler, haberleri, kabileleri ve şeriatları üzerine sözleri içerir. Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî'nin yazdığı kitabın sonuna Ebû Dülef Mesûd⁶ b. Mühelhil'in⁷ yazdığı iki *Risâle* ekledik. Bunlardan biri, bizzat gördüğü Türkler ve Çin üzerinedir. Diğeri gözüyle gördüğü ve müşahede ettiği şeyler üzerinedir. Ayrıca buna Ahmed b. Fadlân⁸ b. Râşid b. Hammâd Mevlâ Muhammed b. Süleyman el-Hâşimî'nin Türkler, Hazarlar, Ruslar, Slavlar (الصقالبة) ve Başgırtlar üzerine topladığı kitabı ekledik. (Ahmed b. Fadlân) oralara varmış ve onları incelemiştir. Çünkü (halife) Muktedir-Billâh⁹ 309/921 senesinde hükümdarına İslâm'ı öğretmek daveti üzerine onu Slav ülkesine gönderdi. Bu şehirlerde (البلدان) gördüklerini tümüyle anlattı.¹⁰

2. İKİNCİ MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahim,

Rabbim Kolaylaştı,

⁶ Metinde *Mes'ûd* geçmesine rağmen doğrusu *Mis'ar* şeklinde olmalıdır.

⁷ Mis'ar b. Mühelhil Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbûî'dir. (ö. 390/1000 [?]) Arap seyyahı ve şairidir. Bkz: İnci Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", *DİA*, C: 30, s. 176.

⁸ *Ibn Fadlân Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd'dır. (ö. 310/922'den sonra) İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnamenin yazarıdır. Bkz: Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", *DİA*, C: 19, s. 477.*

⁹ Muktedir-Billâh Ebû'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazîd-Billâh el-Abbâsî'dir. (ö. 320/932) Abbâsî halifesidir. (908-932) Bkz: Abdülkerim Özaydın, "Muktedir-Billâh", *DİA*, C: 31, s. 144.

¹⁰ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 56.

(İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: Fadl b. Yahyâ¹¹ şöyle dedi: “İnsanlar dört tabakadır: Öne geçmeleri, hak kazanmaları dolayısıyla olan hükümdarlar, üstünlükleri idrakleri ve görüşlerinden dolayı olan vezirler, kalkınmaları kolay olan üst sınıf ve ayrıca terbiyeli olmaları gereken orta sınıftır. Bundan sonra seçkin, hoyrat, silip süpüren, ayak takımı, ahmak, alçak, cesur yürekli ve alçak gönüllü (şeklinde sınıflara ayrılır.) Her birinin önemsedığı şey yemek ve uykudur. Muâviye,¹² Ahnef'e:¹³ “İnsanları bana vasıfla.” dedi. (Ahnef): “Şansın kaldırdığı başlar, tedbirin büyüttüğü omuzlar, şöhretleri para (المال) olan acizler ve terbiyeleri dolayısıyla onlara katılan ediplerdir. Bunun dışındaki insanlar hayvanlar (البهائم) gibidir. Eğer aç kalırlarsa, (bundan) hoşlanmazlar. Eğer doyarlarsa, uyurlar. Buzurc-mihr bir adama şöyle dedi: “Edebiyat ehlinin kavuştuğu dereceye ermek istersen, hükümdarla veya veziriyle arkadaşlık et. Muhakkak ki onlar hükümdarlık günlerinin bilgisine ve tarihe (أخبار), edebiyata ve ehline, kâinatın ve yıldızlarının bölümlerine rağbet ederler ve senden bunları isteyerek çağırırlar. Adam: “O ikisine beni ne ulaştırır?” (diye sordu.) Şöyle dedi: “(Bütün) bunları benimsemek idrak ölçüğünde ve himmetindedir. Bunun dışında edebiyat ve varlık derslerini talep etmek (gerekir.)” Üsâme b. Ma'kıl şöyle dedi: “Seffâh,¹⁴ hutbelere ve risalelere rağbet eder ve bunları ehline yaptırır ve onlara mükafat verirdi. Ben lütuf talebiyle bin hutbe ve bin risale ezberledim ve (lütfa) nail oldum. Ondan sonra (gelen) Mansur¹⁵ akşam sohbetlerine (الأسمار), tarihe ve Eyyâmü'l-Arab'a¹⁶ ilgiliydi. Bunların ehli olanlar yakınlaştırılır ve onlara mükafat verilirdi. Ona yakın olmak talebiyle için akşam sohbetlerini ve tarihi (olayları) ezberledim ve bunu elde ettim. Mûsâ¹⁷ şiire tutkundu ve (bu sebeple) ehlini seçerdi. (Geriye) ezberlemediğim nadir bir beyit, bir övgü şiiri ve şairin sevdiğine söylediği bir şiir (نسيب) kalmadı. Himmet ve yüksek (sosyal) konum talebi beni buna yönlendirdi. Hükümdarların rağbetinden ve (ehlinin) buna

¹¹ Fadl b. Yahyâ, *Ebü'l-Abbâs el-Fazl b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'dir.* (ö. 193/808) *Hârûnürreşid devrinin önemli devlet adamlarındandır.* Bkz: Hakkı Dursun Yıldız, “Fazl b. Yahyâ el-Bermekî”, *DİA*, C: 12, s. 276.

¹² Muâviye Ebû Abdîrahmân Muâviye b. Ebî Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümeyy el-Kureşî'dir. (ö. 60/680) Sahâbi, Emevî hilâfetinin kurucusudur. (661-680) Bkz: İrfan Aycan, “Muâviye”, *DİA*, C: 300, s. 332.

¹³ Ahnef b. Kays Ebû Bahr Sahr b. Kays b. Muâviye el-Ahnef es-Sa'dî et-Temîmî'dir. (ö. 67/686-87) Fetihleri, cesareti ve zekâsı ile tanınan tâbiüdür. Bkz: Ahmet Önkâl, “Ahnef b. Kays”, *DİA*, C: 2, s. 174.

¹⁴ *Seffâh Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmutalib'dir.* (ö. 136/754) *İlk Abbâsî halifesidir.* (750-754) Bkz: Hakkı Dursun Yıldız, “Ebü'l-Abbâs es-Seffâh”, *DİA*, C: 10, s. 283

¹⁵ Mansur Ebû Ca'fer el-Mansur Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Hâşimî el-Abbâsî'dir. (ö. 158/775) Abbâsî halifesidir. (754-775). Bkz: Nahide Bozkurt, “Mansur”, *DİA*, C: 28, s. 5.

¹⁶ Eyyâmü'l-Arab Câhiliye devrinde ve İslâmîyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Bkz: Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *DİA*, C: 12, ss: 14-16.

¹⁷ *Mûsâ el-Hâdî, Ebü Muhammed Mûsâ el-Hâdî-İlelhak b. Muhammed el-Mehdî'dir.* (ö. 170/786) *Abbâsî halifesidir.* (785-786) Bkz: Nahide Bozkurt, “Hâdî-İlelhak”, *DİA*, C: 15, ss: 16-17.

ulaşma çabasından öte edebiyat öğrenimine çağrıda bulunan bir şey görmedim. Hârûn er-Reşîd¹⁸ bu dört şey ve onlara ünsiyet ile züht sahibi oldu. Sanki ben bunlardan bir şey ezberlememiş gibiyim. Şa'bi¹⁹ bir gün Haccac'ın²⁰ yanına girdi.²¹ (Haccâc:) “Ey Şa'bi! Edep kâmindir, akli keskindir.” dedi. Bunun üzerine Şa'bi: “Ey Emir, doğru söyledin. Akıl karakterdir (سجیة), edep sorumluluktur. Siz olmasaydınız, ey hükümdarlar topluluğu, biz edepli olmazdık.” dedi. (Haccâc:) “O halde bu konuda minnet, size değil bizedir.” dedi. (Şa'bi:) şöyle dedi: “Doğru söyledin. Şair Ubeydullah b. Ziyâd²² hakkında şunları söyledi:

“Senin cömertliğin bana öğretti ki,
Güzel şiir söylemekten daha güzel şeyler (var),
İnsanlar için servetin kardeşi oldum,
Büyüklük sahibi ve kudret sahibi oldum...”
Bir başkası şu şiiri söyledi:
“Uzun süredir şaşkınlık içindeydim,
Senin verdiklerini beni beyan sahibi kıldı,
Şükürüm yaratılanın şükürü gibi değildir,
Beni sevindirene dilimle şükrederim...”

(İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: Benim bu kitabım ülkelerin tarihini, idarî bölgelerinin (الکور) ve yapılarının (البنیان) şaşkıncı yönlerini ve buradaki edeb ve marifet ehlinde nazar edenleri kapsamaktadır. İnsan gözüyle düşün. İçindekiler güzel bir düşünce ve tavır ile gör. Muhakkak ki en nasipli yol istediğin (yoldur.) Yakınlık yakınlığı getirir. Akrabalık rahmettir. Ulaşmak ise bağlantı kurar. Yanılmaları itiraflarını beraberinde getirir. Gafletim ise kararlığımdandır. Muhakkak ki hafızamın idrak edebildiği şeyleri bu kitaba kattım. Örneklerden, şahitlerden, şairlerden ve tarihten duyduklarım (işte bu) kitabı oluşturdu.²³

¹⁸ Hârûn er-Reşîd Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansur'dur. (ö. 193/809) Abbasî halifesidir. (786-809) Bkz: Nahide Bozkurt, “Hârûnürreşîd”, *DİA*, C: 16, s. 258.

¹⁹ Şa'bi Ebû Amr Âmir b. Şerâhil b. Abd(illâh) el-Hemdâni eş-Şa'bi'dir. (ö. 104/722) Hadis âlimi, tâbiüdür. Bkz: M. Yaşar Kandemir, “Şa'bi”, *DİA*, C: 38, s. 217.

²⁰ Haccâc b. Yusuf Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yusuf b. el-Hakem es-Sekafi'dir. (ö. 95/714) Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisidir. Bkz: İrfan Aycan, “Haccâc b. Yusuf es-Sekafi”, *DİA*, C: 14, s. 427.

²¹ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 57.

²² Ubeydullah b. Ziyâd Ubeydullâh b. Ziyâd b. Ebîh'dir. (ö. 67/686) Emevî valisidir. Bkz: Ahmet Turan Yüksel, “Ubeydullah b. Ziyâd”, *DİA*, C: 42, s. 29.

²³ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 58.

3. YERYÜZÜ

Allah, Azze ve Celle, şöyle buyurdu: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.”²⁴ Hz. Nebî'ye (sav) yeryüzü hakkında: “Yedi kat mıdır?” diye soruldu. Şöyle dedi: “Evet! Gökler de yedi (kattır.)” (Şu ayeti) okudu: “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır.”²⁵ Adamın biri: “Bizler birinci yeryüzünü üzerinde miyiz?” dedi. (Hz. Nebî:) şöyle dedi: “Evet! İkincide itaat eden ve isyan etmeyen yaratılmışlar, üçüncüde yaratılmışlar, dördüncüde pürüzsüz bir kaya, beşincide sığ bir su, altıncıda taşlaşmış ve çamur ile bunun üzerinde iblisin çardağı, yedincide öküz vardır. Yeryüzü öküzün boynuzları üzerindedir. Öküz ise balığın üzerindedir. Balık ise suyun üzerindedir. Su ise havanın üzerindedir. Hava ise toprağın üzerindedir. Toprakta ise alimlerin ilmi kesintiye uğrar.”²⁶

Abdullah b. Amr b. el-Âs b. Vâil es-Sehmî²⁷ şöyle dedi: “Dünyanın şekli, kuşun başı, iki kanadı, göğsü ve kuyruğu gibi beş parçadır. Dünyanın başı Çin'dir. Çin'in arkasında *Vak-Vak* denilen bir millet vardır. Vak-Vak'ın ötesi sayısını sadece Allah'ın bildiği milletlerdir. Sağ kanadı Hint (ülkesi)dir. Hint (ülkesinin) arkası denizdir. Onun arkasında yaratılmış yoktur. Sol kanadı Hazar (denizi)dir. Hazar (denizinin) arkasında birine *Menşek* (منشك) (diğerine) *Mâşek* (ماشك) denilen iki millet vardır. Menşek ve Mâşek'in arkası ise Allah'tan başkasının bilmediği milletlerden Ye'cüc ve Me'cüc'dür.²⁸ Dünyanın göğsü Mekke, Hicaz, Şam, Irak ve Mısır'dır. Kuyruğu Zâtü'l-Hümâm'dan Magrib'e (doğrudur.) Kuşun en kötü yeri kuyruğudur. İbn Abbas²⁹ şöyle dedi: “Yeryüzü tümüyle dört bin fersah ve bir o kadar fersaktır. Böylelikle 16 milyon fersah olur. Müminlerin Emiri (ra) şöyle dedi: “Yeryüzünün boyu yürüyerek 500 senedir. Bunun 400 (senesi) harabe, 100 (senesi) bayındır (عمران) bir haldedir.”³⁰

²⁴ *Kur'an*, Âl-i İmrân, 3/190.

²⁵ *Kur'an*, Talak, 65/12.

²⁶ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 59.

²⁷ *Abdullah b. Amr b. el-Âs Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî'dir. (ö. 65/684-85) Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahâbîdir. Bkz: M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, DİA, C: 1, s. 85.*

²⁸ Ye'cüc ve Me'cüc Zülkarneyn döneminde ortaya çıkan ve kıyametin kopmasına yakın dönemde zuhur ederek yeryüzünde bozgunculuk yapacak olan topluluktur. Bkz: İlyas Çelebi, “Ye'cüc ve Me'cüc”, DİA, C: 43, s. 373.

²⁹ *İbn Abbas Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir. (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbîdir. Bkz: İsmail Lütfi Çakan-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, DİA, C: 1, s. 76.*

³⁰ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 59.

Şöyle dedi: “Bunun bir senesi Müslümanların elindedir. Ebû Halef şöyle dedi: “Yeryüzü 24 bin fersahdır. 12 bin fersahı Sudanların, sekiz bin fersahı Rumların, bin fersahı Arapların, üç bin fersahı Farslarındır.” Muhammed b. Mûsâ el-Hârîzmî³¹ şöyle bahsetti: “Yeryüzünün boşlukta devri dokuz bin fersahdır. Bayındır olanları 3/6’sıdır. Geri kalanında bitki ve hayvan yoktur. Denizler ve bayındır bir yer ile bir başka bayındır yer arasında kalan çöller de bayındır olan (yerlerden) sayılır. Filozoflardan birisi şöyle bahsetti: “Muhakkak ki yeryüzü kürenin dönüşü gibi yuvarlaktır. Rüzgârlar yeryüzünün etrafındadır. Rüzgârlar önlerindeki hafif şeyler çekerken, yeryüzü önündeki hafif şeyleri çeker. Zira yeryüzü demirin çektiği taş mesabesindedir. Yeryüzü aralarında ekvator (خط الاستواء) bulunan iki parçaya bölünmüştür. (Bu iki parça) kuzeyden güneye doğrudur ve bu yeryüzünün boylamıdır. Kâinatta burçlar bölgesinin en büyük hat olması gibi, (ekvator) yeryüzü küresinde en büyük hattır. Yeryüzünün enlemi etrafında Sühey’l’in döndüğü Güney kutbundan etrafında Benât-ü Na’sın³² döndüğü Kuzey kutbuna doğrudur. Yeryüzünün ekvatorunda yuvarlaklığı 360 derecedir. Bir derece 25 fersahdır. Bir fersah 12 bin arşındır (ذراع). Bir arşın 24 parmak (اصبع). Bir parmak yan yana dizilmiş 6 arpa tanesi kadardır. Böylece toplam dokuz bin fersah olur.³³

Dorityus (دورتيوس) şöyle iddia etti: Muhakkak ki yedi iklim büyük gökyüzü burcu üzerindedir. Zühal ikliminde iki şehir, Müşterî ikliminde iki şehir, Merih ikliminde iki şehir, Güneş ikliminde iki şehir, Zühre ikliminde iki şehir, Utarid ikliminde iki şehir, Ay ikliminde iki şehirdir.” Ayrıca şöyle dediler: Muhakkak ki yedi iklim şunlardır: Arapların elindeki iklim, Rumların elindeki iklim, Habeşlerin elindeki iklim, Hintlilerin elindeki iklim, Türklerin elindeki iklim, Çinlerin elindeki iklim, Ye’cûc ve Me’cûc’ün elindeki iklim. Bunlar şunların topraklarına, şunlar da bunların topraklarına giremez.³⁴

Birinci iklime gelince, başlangıcı Yunanca’da *Riyâmiyârûs* (ريامياروس) denilen Muhreka topraklarındandır. Sonu Serendib topraklarıdır. Yerleşikleri siyah, çirkin suratlı ve yırtıcı hayvanlar gibi çıplaktır. Ömürleri uzundur. (Binek) hayvanları ve kuşları hayvanların ve kuşların genelinden büyüktür. Burada

³¹ Muhammed b. Mûsâ el-Hârîzmî Ebû Ca’fer Muhammed b. Mûsâ el-Hârîzmî’dir. (ö. 232/847’den sonra) İslâm dünyasında cebir ilminin kurucusu kabul edilen matematikçi, astronom ve coğrafyacısıdır. Bkz: İhsan Fazlıoğlu, “Hârîzmî, Muhammed b. Mûsâ”, *DİA*, C: 16, s. 224.

³² Benât-ü Na’s kuzey yarım kürede büyükayı (dübbü’l-ekber) ile ona ters istikamette ve daha sönük olan küçükayı (dübbü’l-asgar) takım yıldızları içinde yer alan yedişer yıldızdan meydana gelmiş küme için kullanılmaktadır. Bkz: Cemal Kurnaz, “Benâtü Na’s”, *DİA*, C: 5, ss: 430-1.

³³ İbnü’l-Fakîh, *Buldân*, s. 60.

³⁴ İbnü’l-Fakîh, *Buldân*, ss: 60-61.

efsunlar, (şifalı) ot türleri (عقاقير) ve doğal faydaları ve şifası olan taşlar vardır. Ejderhalar ve zehirli yılanlar mevcuttur. Boyu 5500 yüz fersah, eni 285 fersaktır.

İkinci iklime gelince, başlangıcı Serendib arazisindeki topraklardandır. Sonu Habeş arazisidir. Burada sarı yakut madeni ve papağan denilen kuş vardır. Doğu yönünden sonu Kabil ve Zâbulistan yakınlarında olan Sind topraklarıdır. Burada avcı yırtıcı hayvanlar, haşereler ve (insanlardan) uzak duran kuşlar bulunur. Halkı aşağısındaki Birinci iklim (gibi) çirkin (suratlıdır.) Yine (Birinci iklimdeki gibi) efsunlar ve (şifalı) ot türleri mevcuttur. Halkı Birinci (iklimdeki halktan) daha kısa ömürlüdür. Boyu Birinci (iklimin) boyu kadardır.

Üçüncü iklime gelince, başlangıcı Sogd ve Cürcan arazisindeki topraklardandır. Sonu Türk toprakları, Doğu'nun en uzağına kadar Çin sınırındır. Batısı Aden ve Sind'in batısından Mısır'a doğrudur. Topraklarının sonu Isfahan, Fars ve Şam topraklarıdır. Burada hakîm insanlar vardır. Eni ve boyu Birinci (iklimin) bir benzeridir.

Dördüncü iklime gelince, Bâbil³⁵ bu iklimin ortasındadır. Mizaç olarak en üstünüdür. Başlangıcı İfrîkiye'den (itibaren) yeryüzünün doğusunda Belh'e kadardır. Eni ve boyu Birinci (iklimin) bir benzeridir.

Beşinci iklime gelince, Kustantiniyye, Rum ve Hazar (topraklarıdır.) Eni ve boyu Birinci (iklimin) bir benzeridir.

Altıncı iklime gelince, Frank (فرنجة) ve diğer milletlerin (topraklarıdır.) Burada adet olarak büyümeleri için küçükliklerinde memelerinin uçlarını kesen kadınlar vardır. Eni ve boyu Birinci (iklimin) bir benzeridir.³⁶

Yedinci iklime gelince, Türklerin (iklimidir.) Erkeklerinin ve kadınlarının (şiddetli) soğuğa maruz kalmaları nedeniyle Türkleşmiş (متركو) suratları vardır. Yırtıcı hayvanları küçük yapılıdır. Burada haşerat ve yılan bulunmaz. Tahtalardan edindikleri gölgeliklerde kalırlar. Bunları araç üzerinde naklederler ve öküzlerle çekerler. Davarları bozkırdadır (الفيافي). Çocukları azdır. Yedi iklim içerisinde Birinci iklimin alanı 38 bin 500 fersah, eni 1995 fersaktır.³⁷

Yeryüzünün bayındır bölgeleri dörde ayrılır:

- Arûfâ (اروفي): Kapsamında Endülüs, Slav, Rum ve Frank (ülkeleri yer alır.)

- Mısır sınırına kadar Tanca ve Lûbiye (لوبيية): Kapsamında Mısır, Kulzum, Habeş, Berber ve buralara bitişik (ülkeleri yer alır.)

³⁵ Bâbil eski Mezopotamya'nın en büyük ve en ünlü şehridir. Bkz: Sargon Erdem, "Bâbil", *DİA*, C: 4, ss: 392-395.

³⁶ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 61.

³⁷ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, ss: 61-62.

- Bahrü'l-Cenûbî (البحر الجنوبي): Bu ülkelerde yaban domuzu, alageyik, yaban eşeği ve dağ keçisi yoktur. Tihâme, Yemen, Sind ve Hint (ülkeleri yer alır.)

- İskûtiyâ (اسكوتيا): Kapsamında İrmîniye, Horasan, Türk ve Hazar (ülkeleri yer alır.) Hermes³⁸ her iklimin boyunun 700 fersah ve bir o kadar daha olduğunu iddia etti.³⁹

4. DENİZLER

(İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: Denizler dört tanedir.

(İlki) âlemde kendisinden daha büyük deniz olmayan Bahrü'l-Kebîr'dir. Magrib'den başlayarak Kulzüm'e kadar ulaşır. Hatta Çin Vak-Vak'ına kadar ulaşır. (Çin Vak-Vak'ı) Yemen Vak-Vak'ının tersinedir. Zira, Yemen Vak-Vak'ından kötü altın çıkar. Bu deniz Kulzüm'den Vâdi'l-Kurâ'ya uzanır. Hatta Berber (ülkesine) ve Uman'a kadar varır. Deybül ve Multân'ı geçere ve Cebelü's-Sanef'e ve Çin'e ulaşır.

(İkincisi) Bahrü'l-Magribî, (Bahrü'd)-Debûri, (Bahrü'r)-Rûmî'dir. Antâkiye'den Cezâiri's-Saâde'ye, kendisinden olan ve Endülüs'ten itibaren başlayan körfeze kadardır. Hatta Sûs el-Aksâ'ya kadar ulaşır. Bu denizin sahillerinde Tarsus, Massîsa, İskenderiye ve Trablus bulunur. Antâkiye'den Cezâiri's-Saâde'ye kadar bu denizin boyu 2500, eni 500 fersahtır.⁴⁰

Üçüncü deniz, Hazar'ın Mukân, Taberistan, Hârizm ve Bâbü'l-Ebvâb'a yakınlığı dolayısıyla Horasanî ve Hazarî (denizidir.) Cürcan denizinden Hazar körfezine 10 günlük mesafedir. Rüzgâr iyi olduğu zaman, denizde (mesafe) sekiz gün, karada iki gündür. Bu deniz *Devvâretü'l-Horasâniye* (الحوارة الخراسانية) olarak isimlendirilir. Çapı 100 fersahtır. (Etrafını) 1500 fersah olarak dolaşır.⁴¹

Dördüncü (deniz) Roma (رومية) ve Hârizm arasında, *Tûliye* (تولية) olarak isimlendirilen adadır. Etrafına asla gemi yanaşmaz. Günümüzde Arapların hükümdarının elinde 1000 şehir vardır. Nûbe hükümdarının elinde 1000 şehir vardır. Çin hükümdarının elinde 400 şehir vardır. Çin'den 600 şehir, küçük hükümdarların elindedir.

(İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: Bil ki, Fars ve Hint deniz(ler)i birisi diğerine bitişik olduğundan dolayı tek bir denizdir. Ancak bu iki deniz birbirine zıttır. (İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: Fars denizinin zorluklarının başlamasının başlangıcı Güneş Başak (burcuna) girdiğinde ve sonbahar eşitliğine yakınlaştığındadır. Güneş Balık (burcuna) ulaşınca kadar denizin dalgaları çoğalmaya, suları

³⁸ Hermes çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan mitolojik veya yarı mitolojik bir şahsiyettir. Bkz: Mahmut Erol Kılıç, "Hermes", *DIA*, C: 17, ss: 228-233.

³⁹ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 62.

⁴⁰ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 63.

⁴¹ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s: 63-64.

atışmaya devam eder. Üzerinde seyir zorlaşır. Zorluğunun en şiddetli olduğu dönem, Güneş'in Yay (burcunda) olduğu sonbaharın sonudur. Dalgaların azalması ve (üzerinde) seyrin sakinleşmesi ilkbahar eşitliğine yakınlaştığında ve Güneş Başak (burcuna) geri döndüğündedir. En sakin olduğu zaman Güneş'in İkizler (burcunda) olduğu ilkbahardır. Hint denizine gelince, burası onun tersinedir. Zira, karanlık ve sertliğin başlangıcı Güneş Balık (burcunda) olduğunda ve ilkbahar eşitliğine yakınlaştığındadır. Dalgalar çoğalır. Güneş İkizler (burcunda) olduğunda karanlıktan ve zorluktan dolayı gemi ilerleyemez. Güneş Başak (burcunda) olduğunda karanlık aydınlanır. Güneş Balık (burcunda) olana kadar gemilerin seyri kolaylaşır. Ancak Fars denizinde senenin bütün vakitlerinde gemiler seyrederek Hint denizine gelince, zorluğundan, karanlığından ve dalgalarından gemiler seyredemez. (İbnü'l-Fakîh) şöyle dedi: “Çin'e, Aden'e ya da Şelâhit'e (شلاهط) gitmek isteyen kişi Magrib yönünden yola çıkar ve Yemâme ve Uman'a doğru devam eder. Sind'e gitmek isteyen kişi Fars yönünden yola çıkar Sîrâf'a doğru devam eder.”⁴²

Allah, Azze ve Celle, şöyle buyurdu: “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.”⁴³ Hasan'dan rivayet edildi ve şöyle dedi: “Fars ve Rum denizleridir.” Süleyman b. Ebî Kerîme şöyle dedi: “Süreyya⁴⁴ doğduğu zaman, deniz sarsılır ve rüzgârlar başkalaşır. Allah, cinleri sulara musallat eder. 40 gün boyunca denizde gemiye bineni Allah (beladan) uzak tutar.” Hz. Nebi (sav) şöyle buyurdu: “Süreyya doğduktan sonra denizde gemiye binenden zimmet uzak tutulur.” İbn Abbas'a med-cezir soruldu. Şöyle dedi: “Kâmûsü'l-Bahr'a müvekkil olan melek ayağını içerisine koyduğunda, (deniz) taşar, kaldırdığında azalır.” Ka'b şöyle dedi: “Hz. Hızır (as) meleklerden bir melekle karşılaştı ve ona med-ceziri sordu. Bunun üzerine melek şöyle dedi: “Balık nefes alır ve su içer ve (suyu) burun deliklerine kadar getirir. İşte bu cezirdir. Daha sonra enfes alır (suyu) burun deliklerinden çıkarır. İşte bu meddir.” Şöyle dedi: “Denizde *Harâtîm* (الخراطيم) denilen ve yılan benzeyen bir balık vardır. Turna gagası gibi gagası mevcuttur. Gagasında testere gibi iki taraflı (keski) vardır. İçerisinde *Atmar* (الاطمر) denilen bir balık vardır. Kadın ferici gibi ferici, domuz yüzü gibi yüzü vardır. (Balığın) bir katmanı yağ, bir katmanı ettir. Denizde tabiatı maymunlara benzeyen balıklar vardır. Derilerinden kılıçların kesemediği kalkanlar yapılır. Adet gördüğü ve süt emzirdiği söylenir. Kaplumbağalar da bu şekildedir. İçerisinde *Dühas* (الدخس) olarak isimlendirilen balıklar vardır. (Suda) boğulanı kurtarırlar. İçerisinde deniz dalgalandığı, denizin dibinden çıkan

⁴² İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 64.

⁴³ *Kur'an*, Rahmân, 55/19.

⁴⁴ *Süreyya* Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok mecaz ve teşbih unsuru olarak zikredilen parlak bir yıldız kümesinin adıdır. Bkz: Mustafa İsmet Uzun, *DİA*, C: 38, ss: 162-164.

balıklar vardır. Denizciler denizin dalgalanmış olduğunu anlarlar. (Bu balıklar) *Berestûc* (البرستوج) olarak isimlendirilir ve Basra'da olur.⁴⁵

Bu denizi *Herkend* (هرکند) olarak isimlendirilen deniz takip eder. Söylenildiğine göre, bütün denizlerin en büyüğüdür (قاموس البحار). Bu denizde Serendib adası yer alır. Bu adada Hz. Âdem'in indiği dağ vardır. (Dağın) üzerinde Hz. Âdem'in ayak izi mevcuttur. Uzun ve büyük (bir adadır.) (Adada) baharat ve koku türleri ile misk faresi yer alır. Denizinde inci için dalınan yerler (مغاص) bulunur. İşte bu adada üç hükümdar vardır. Onlardan büyük hükümdar öldüğünde dört parçaya bölünür ve ateşte yakılır. Ardından adamları ardısıra ateşe girerler ve kendilerini yakarlar.⁴⁶

Ondan sonra Râminî (الرامني) adası gelir. Burası 800 fersahtır. İçerisinde şaşırtıcı şeyler çoktur. Bu ada Şelâhit ve Herkend denizlerine açılır. İçerisinde hükümdarlar çoktur. Burada gergedan ve kâfür mevcuttur. İçerisinde altın madenleri vardır. Yiyecekleri Hindistan cevizidir (النارجيل). Erkekleri fil avlayacak derecede güçlüdür. İçerisinde fidandan yetiştirilen bakkam (ağacı) çoktur. Ürünü keçi boynuzuna benzer. Tadı acı karpuzla benzer ve yenilmez. Söylenildiğine göre, kökleri zehirlenen kişiye bir saat içerisinde şifadır. İçerisinde Hint kamışı (الخيزران) çoktur ve mandaları büyüktür. Hükümdarlarının besbâse (البيسباسة) ve sandal (صندلين) (ağaçları) gibi kokulu baharatları vardır. Onlardan birisi için bunların dışında bir şey yoktur. Zâbec'de (الزابع) beyaz, kırmızı ve sarı papağanlar bulunur. (Kendilerine) öğretildiği şekilde, fasih olarak Arapça, Farsça, Rumca ve Hintçe konuşurlar. (Zâbec'de) yeşil ve benekli tavus kuşları ile kırmızı ibikli şahinleri vardır. Burada manda gibi büyük ve beyaz maymunlar bulunur. İnsan şeklinde, anlaşılmaz bir dil ile konuşan, yiyen ve içen bir halk vardır. Burada kulağının dibinden kuyruğuna kadar yarasa kanatları gibi kanatları olan beyaz kediler mevcuttur. Misk fareleri Sind'den Zâbec'e canlı olarak götürülür. Misk kedisinin (الزباد) (miski) miskler içinde en güzel kokulusudur. Dişi olanından misk elde edilir. Evin içerisinde yürüdüğü zaman, ondan misk kokusu yayılır. Elinle dokunduğunda, koku bulaşır.⁴⁷

Süleyman et-Tâcir şöyle bahsetti: Çin gemilerinin çoğu Basra ve Uman'dan gönderilir ve Sîrâf'ta yüklenir. Bu durum bu denizdeki dalgaların çokluğu ve kimi yerlerde suların azlığı dolayısıyladır. Mallar yüklenince, *Meskat* (مسقط) denilen yerden tatlı su temin ederler. (Meskat) Umân'ın sonudur. Burası

⁴⁵ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 65.

⁴⁶ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, ss: 65-66.

⁴⁷ Kazvîni *Âsâr*'ında İbnü'l-Fakîh'ten nakille bunları *Zânic Adası* bahsinde anlatır. Bkz: Kazvîni, Zekerîya b. Muhammed, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, tah.: F. Sezgin, Göttingen, 1848, ss: 30-31.

ile Sîrâf arası 200 fersahtır. Bu denizin doğusunda, Sîrâf ve Meskat arasında Sîfu Benî es-Saffâk ülkeleri (البلاد)⁴⁸ ve İbn Kâvân adası yer alır.⁴⁹

Bu denizin batısında Umân dağları bulunur. Burada *Dürdür* (دردور) olarak adlandırılan, iki dağ arasında bir dar (boğaz) vardır. Buradan ancak küçük gemiler geçebilmekte olup (büyük) Çinli (gemiler) geçemez. (Ayrıca) burada *Küseyr* (كسير) ve *Uveyr* (عوير) dağları mevcuttur. Dağlar aşıldıktan sonra *Suhar-ı Umân* (صحار عمان) denilen yere ulaşılır. Meskat'ın içinde bulunan bir kuyudan tatlı su ihtiyacı giderilir. Yine burada, Umân ülkesinde, koyun çobanları vardır. Gemi buradan kalkış yaparak Hint ülkesine doğru hareket eder. Sonra *Kulûmelî*'ye (كولوملي) yönelir. (Geminin) içinde Hint ülkesine ait silahlar ve tatlı su vardır. Oradan tatlı suyu aldıktan sonra Çin gemilerinden 1000 dirhem, diğerlerinden 10 ile 20 dinar arasında (ücret) alırlar. *Melî* (ملي) Hint ülkesindedir. Meskat ile Kulûmelî arasında bir aylık yürüyüş mesafesi vardır. Kulûmelî ile Herkend arasında yaklaşık bir aylık mesafe vardır. Daha sonra gemi Kulûmelî'den Herkend denizine doğru ilerler. (Gemiler) oraları geçtikten sonra Kelebar'a ulaşır. (Kelebar) ile Herkend arasındaki adalarda *Lenc* (لنج) denilen bir topluluk yaşar. Bunlar dilleri bilinmeyen, (üzerlerine) elbise giymeyen, köse (كواسج) bir topluluktur. İçlerinde kadın yoktur. Demir parçaları karşılığında amber satarlar. Yanlarında bulunan Hindistan cevizi ağaçlarını kayıklara yükleyerek adalardan tüccarlara doğru çıkarlar. Hindistan cevizinin şarabı beyaz olur. İçildiğinde bal gibi tatlıdır. Üzerinden bir gün geçtikten sonra sarhoşluk verir, günler geçtikten sonra ekşir ve bunu demir karşılığında satarlar. Alışverişi işaret diliyle yaparlar. Yüzme konusunda beceriklidirler. Kimi zaman tacirlerden demiri alırlar ve karşılığında bir şey vermezler. Daha sonra gemiler *Kelebar* denilen yere ulaşır. (Kelebar) Zâbec ülkesine bağlı Hint ülkesinin sağ tarafında kalır. Bir hükümdar onları (etrafında) toplar. Giysileri peşkiridir (القوط). Daha sonra (gemiler) *Tüyüme* (تيومة) denilen yere doğru ilerler. Burada tatlı bir su vardır. Buraya olan mesafe 10 gündür. Daha sonra (gemiler) içerisinde tatlı su bulunan, yürüyerek 10 günlük mesafedeki *Kedrenç* (كدرنج) denilen yere ulaşılır. Aynı şekilde diğer Hint adalarında da kuyular kazıldığında, (tatlı) su çıkar.⁵⁰

Müşerref dağı buradadır. Daha sonra (gemiler) *Sanf* (صنّف)⁵¹ denilen yere ulaşır. Oradan Sanderfulât (صندر فولات) denilen yere ulaşır. (Sanderfulât) denizde bir ada olup, yürüyerek 10 günlük mesafedir. Oradan *Sanc* (صنج) denilen yere, daha sonra Ebvâbü's-Sîn'e (أبواب الصين) ulaşır. Burası denizde dağlardan ibarettir. Her iki dağ arasında bir geminin geçebileceği kadar açıklık (فرجة) vardır. Daha sonra (gemiler) Çin'e ulaşır. Sanderfulât'tan Çin'e kadar bir aylık mesafedir. (Bu

⁴⁸ Metinde şu şekilde geçmektedir: (من البلاد سيف بني الصفاق)

⁴⁹ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, ss: 66-67.

⁵⁰ İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 67.

⁵¹ *Sanf* için bkz: Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977, C: 3, s. 431.

güzergahta) gemilerin geçtiği dağlar yedi günlük mesafedir. Ebvâb'ı geçtikten sonra, *Hânfu* (خانفو) denilen tatlı suya varılır. Burada gece ve gündüz iki defa med-cezir meydana gelir. Çin yakınlarında, *Sancî* (صنجي) denilen yer, denizin en dalgalı olduğu yerdir. (Burada dalga ve kabarma çoktur. İçerisinde pek çok dağ bulunur. Aralarından geçmek için muhakkak kayıklara binmek gerekir. Nitekim denizin dalgaları yükselince ve kabarıncı şahıslar ortaya çıkar. (Bu şahıslar) zenci çocuklarına benzerler ve her birinin boyu dört karıştır. Geceleyin sudan çıkarlar, geceyi gemide geçirirler ve dolaşırlar, hiç kimseye zarar vermezler, sonra tekrar denize dönerler. Onların (bu şekilde) görünmeleri *Hab* (الخب) denilen rüzgârın alametidir. (Hab) en kötü rüzgâr olup, ona karşı hazırlıklar yaparlar ve eşyaları korurlar. Şöyle dediler: “Bu mevkide gemi direğinin en tepe (noktasının) bir ateş parıltısı şeklinde uçtuğunu gördüklerinde, bunu kurtuluş işareti kabul ederler. Şüphesiz denizde *Cerşî* (جرشي) denilen kuş vardır. Sahile güvercinlerden daha yakındır. Kendisini *Cuvankerek* (حوا نكرك) denilen ve güvercine benzeyen bir kuş takip eder. Cerşî dışkısını yapar yapmaz, Cuvankerek (bu dışkıyı) gagasıyla yakalar ve yutar. Şüphesiz Zâbec dağının yakınında, yaklaşılması mümkün olmayan *Ateş Dağı* (جبل النار) denilen bir dağ vardır. (Dağda) gündüzleri duman, geceleri ise ateş alevi görünür. Derinliklerinden (hem) tatlı soğuk su (hem de) tatlı sıcak su çıkar.⁵²

Biritâyil adası, Zâbec adasına yakın bir adadır. Sakinleri, yüzleri dövülmüş kalkan, saçları beygir kuyruğu gibi olan bir topluluktur. Burada gergedan bulunur. Geceleri davul, def ve korkunç sesler duyulan dağlar mevcuttur. Denizciler deccalın burada olduğunu ve buradan çıkacağını söylerler. Burada karanfil bulunur ve (diğer ülkelere) buradan götürülür. Tacirlerin buraya gelmelerinin sebebi budur. (Ticari) eşyalarını ve mallarını sahile bırakarak gemilerine tekrar dönerler ve orada beklerler. Sabah olduğu zaman, mallarının yanına giderler ve mallarının yanında karanfil bulurlar. Eğer (bu alışverişten) razı olurlarsa, malı bırakıp karanfil alırlar. Ancak hem malı hem de karanfil alırlarsa, bunlardan birini yerine bırakıncaya kadar gemileri hareket etmezdi. Eğer birisi (karanfilin miktarının) artırılmasını isterse, malı (bir gece daha orada) bırakır. (Böylelikle karanfilin miktarı) artırılırdı. Anlattıklarına göre, adaya çıkan bazı tacirler, asi tabiatlı, yüzleri Türklerin yüzlerine benzeyen, kulakları delik ve saçları olan bir topluluk gördüler. Üzerlerinde kadın kıyafetleri vardı. Ancak (onları gördüklerinde) gözden kayboldular. Daha sonra tacirler tereddüt içerisinde kaldılar. Eşyalarını sahile bırakmalarına rağmen, (adadan) çıkıp (malların yanına) karanfil bırakan olmadı. Bunun sebebinin onları görmeleri olduğunu anladılar. Yıllar sonra (eski) adetlerine döndüler. Bu topluluğun giyeceği *Lûf* (اللوف) denilen ağacın yapraklarıdır. (Ağacın) meyvesini yerler, yapraklarını (elbise olarak) giyerler. Yengece benzeyen bir hayvan yerler. Bu

⁵² İbnü'l-Fakîh, *Buldân*, s. 68.

hayvan karaya çıkınca sert bir taşa dönüşür. (Bu taş) sürme olarak meşhur oldu. Balık, muz, Hindistan cevizi (النارجيل) ve karanfili yerler. Karanfili yaş olarak yiyen kişi ihtiyarlamaz ve saçları ağarmaz.⁵³

SONUÇ

İbnü'l-Fakîh'in *Kitâbü'l-Buldân* adlı eseri İslam coğrafyacılığı alanında günümüze ulaşan kıymetli eserlerdendir. Yaşanabilir dünya tasviri yapan Irak Coğrafya ekolünün bir temsilcisi olan İbnü'l-Fakîh, eserinde dönemin dünyası hakkında geniş malumat vermektedir. Eserde genel olarak Mekke, Medine ve Taif olmak üzere Arap yarımadasından, Yemen, Yemâme, Mısır ve Magrib olmak üzere yeryüzünün Batı ve Güney kesimlerinden, Beytü'l-Makdis, Dimesşk ve el-Cezîre olmak üzere Bilâdü'ş-Şam yöresinden, Kûfe, Basra, Bağdat, Samarra ve Sevâd olmak üzere Irak yöresinden, Fars ve Cebel olmak üzere İran coğrafyasından bahsedilmektedir.

İbnü'l-Fakîh'in eserinin Giriş'inde iki Mukaddime yer almaktadır. Birinci Mukaddime'de eserinde ele aldığı konulardan bahseden müellif, Irak, Basra, Übülle, Vâsıt, Samarra, Ahvaz, Nihâvend, Kum, Isfahan, Kazvin, Ebher ve Zencan gibi şehirler ile Türkler, Hazarlar, Slavlar ve Ruslar gibi milletler üzerine söylenenleri eserine aldığını dile getirmektedir. İkinci Mukaddime'de ise insanlar arasındaki tabakalardan bahsettikten sonra “benim bu kitabım ülkelerin tarihini, idarî bölgelerinin (الکور) ve yapılarının (البنیان) şaşırtıcı yönlerini ve buradaki edep ve marifet ehlerinden nazar edenleri kapsamaktadır” diyerek kitabının çerçevesini belirlemektedir.

Çevirisini verdiğimiz “Yeryüzü ve Denizler” isimli bölümde İbnü'l-Fakîh Yedi İklim teorisini geniş ölçekli olarak vermekte ve yeryüzünün bayındır bölgelerini dört başlık altında sıralamaktadır. Bugün Hint Okyanusu olarak andığımız denizi *Bahru'l-Kebîr* olarak niteleyen müellif, bu denizin sınırlarını Çin'e kadar uzatmaktadır. Bu denizin dışında dikkate değer iki denizden bahsetmektedir. Bunların biri Akdeniz, diğeri ise Fars denizidir. Fars denizi ile ilgili olarak “Fars ve Hint deniz(ler)i birisi diğere bitişik olduğundan dolayı tek bir denizdir” bilgisini veren İbnü'l-Fakîh bunların dışında çeşitli denizlerden bahsetmektedir.

İbnü'l-Fakîh'in bu değerli eserinde coğrafi bilgilerin yanı sıra tarihî, ekonomik, siyasi ve kültürel bilgiler bulmak mümkündür. Çoğunlukla müellifin kişisel gözlemlerine dayalı olan bu bilgiler tarihçilik açısından son derece kıymetlidir.

⁵³ Kazvinî *Âsâr*'ında İbnü'l-Fakîh'ten nakille bunları *Cezîretü Biritâyil* bahsi anlatır. Bkz: Kazvinî, *Âsâr*, s. 81.

KAYNAKÇA

- Özür, Nazan Karakaş, “Strabo’nun Coğrafyası”, *Coğrafya Dergisi*, S: 30, İstanbul, 2015, ss: 79-80.
- Ağarı, Murat, “Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya’kubî ve İstahrî”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 34 (2007), ss: 169-70.
- Ağarı, Murat, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar: (Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri), İstanbul: Kitabevi yay., 2002.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu, “İbn Fadlân”, *DİA*, C: 19, s. 477.
- Aycan, İrfan, “Muâviye”, *DİA*, C: 300, s. 332.
- Aycan, İrfan, “Haccâc b. Yusuf es-Sekâfî”, *DİA*, C: 14, s. 427.
- Bozkurt, Nahide, “Hâdî-İlelhak”, *DİA*, C: 15, ss: 16-17.
- Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *DİA*, C: 16, s. 258.
- Bozkurt, Nahide, “Mansur”, *DİA*, C: 28, s. 5.
- Çakan, İsmail Lütfi-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, C: 1, s. 76.
- Erdem, Sargon, “Bâbil”, *DİA*, C: 4, ss: 392-395.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ”, *DİA*, C: 16, s. 224.
- İlyas Çelebi, “Ye’cûc ve Me’cûc”, *DİA*, C: 43, s. 373.
- Kandemir, M. Yaşar, “Abdullah b. Amr b. Âs”, *DİA*, C: 1, s. 85.
- Kandemir, M. Yaşar, “Şa’bî”, *DİA*, C: 38, s. 217.
- Kapar, Mehmet Ali, “Eyyâmü’l-Arab”, *DİA*, C: 12, ss: 14-16.
- Kazvîni, Zekerîya b. Muhammed, *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd*, tah.: F. Sezgin, Göttingen, 1848.
- Kılıç, Mahmut Erol, “Hermes”, *DİA*, C: 17, ss: 228-233.
- Koçak, İnci, “Mis’ar b. Mühelhil”, *DİA*, C: 30, s. 176.
- Kurnaz, Cemal, “Benâtü Na’s”, *DİA*, C: 5, ss: 430-1.
- Önkal, Ahmet, “Ahnef b. Kays”, *DİA*, C: 2, s. 174.
- Özaydın, Abdülkerim, “Muktedir-Billâh”, *DİA*, C: 31, s. 144.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebü’l-Abbas es-Seffâh”, *DİA*, C: 10, s. 283.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Fazl b. Yahyâ el-Bermekî”, *DİA*, C: 12, s. 276.
- Yüksel, Ahmet Turan, “Ubeydullah b. Ziyâd”, *DİA*, C: 42, s. 29.
- Togan, Zeki Velidi, “İbu’l-Fakîh’in Türklere Ait haberleri”, *Belleten* (TTK), (Ocak, 1948), XII/45/11-16
- Togan, Zeki Velidi, “İbu’l-Fakîh’in Yeni Nüshası”, *Türk Yurdu*, (Ankara, 1341), XIII/297-304.
- Uzun, Mustafa İsmet, *DİA*, C: 38, ss: 162-164.
- Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, Beyrut, Dâru Sâdir, 1977.